

دانشگاه قم

دانشکده الهیات و معارف اسلامی

پایان نامه دوره کارشناسی ارشد فقه و مبانی حقوق اسلامی

عنوان:

مفهوم حکم حکومتی و گستره‌ی شمول آن در فقه امامیه

استاد راهنما:

دکتر محسن ملک افضلی اردکانی

نگارنده:

طاهره بهزادی

زمستان ۱۳۹۲

پایگاه اطلاعات علمی ایران

تقدیم و اهداء

تقدیم به آستانه مقدسه حضرت فاطمه معصومه
سلام الله علیها و به ساحت قطب عالم امکان حضرت
بقیه الله الاعظم و به پدر بزرگوار و مادر فداکارم و به
همه جویندگان طریق حقیقت.

تقدیر و تشکر

از باب «من لم یشکرالمخلوق لم یشکرالخالق» لازم می دانم از تمامی اساتید دوره کارشناسی ارشد و به ویژه استاد راهنمای بنده جناب آقای دکتر ملک افضلی و تمام کسانی که مرا در انجام این تحقیق یاری رسانده اند تشکر و سپاسگزاری نمایم.

چکیده

اختیار صدور حکم حکومتی از سوی رهبر، یکی از نتایج پذیرش اصل ولایت فقیه است. موضوع مهم حکم حکومتی در میان عناوین فقهی منابع شیعی گنجانده نشده است. از این رو لازم است به طور مجزا و مبسوط مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد تا ابعاد آن به دقت تبیین گردد. احکام حکومتی عبارت است از فرمان ها و دستورالعمل های جزئی، وضع قوانین و مقررات کلی و دستور اجرای احکام و قوانین شرعی که رهبری مشروع جامعه، با توجه به حق رهبری و با لحاظ مصلحت جامعه صادر می کند؛ همچنین در مورد گستره حکم حکومتی اختلاف جدی و عمیق به چشم می خورد به گونه ای که هر یک از دیدگاه ها دیگری را نفی می کند؛ برخی از فقها عرصه را بر گسترده ای این شأن چنان تنگ کرده که آن را در باب قضا، آن هم در موضوعات منحصر کرده اند؛ و حجیت آن را در همه موضوع ها نپذیرفته و بدون اینکه ضابطه روشنی در این باره ارائه دهند، اعتبار داوری فقیه را به برخی موضوع های مورد تخاصم منحصر کرده اند؛ برخی نیز اثبات ولایت را برای حاکم در قضا مطلقاً یعنی هم در موضوعات و هم در احکام پذیرفته، لکن در غیر باب قضا، نظیر اجرای حدود و تعزیرات، اثبات ولایت فقیه و حاکم را نپذیرفته یا در آن تردید کرده اند؛ برخی دیگر ولایت فقیه و حاکم را می پذیرد؛ مثلاً ولایت بر اجرای حدود و تعزیرات را برای فقیه به راحتی می پذیرد و حتی شوون و حوزه های دیگر را در قلمرو ولایت حاکم داخل می کند و اگر مجال افتاء در آن گستره باشد، فتوای فقیه را لازم می شمرد، با این همه، اطلاق ولایت را نیز قائل نیست و به تعبیر متعارف «ولایت مطلقه فقیه» را نمی پذیرد و نوعی تحدید بر گستره ولایت اعمال می کند؛ سرانجام برخی از فقها قائلند به اینکه فقیه در فتواها و احکام خویش تا جایی که مصلحت مورد نظر شارع اقتضا کند، می تواند فتوا دهد یا حکم کند که همان دیدگاه اطلاق در حکم حکومتی و دیدگاه مختار است.

کلمات کلیدی: حکم حکومتی، ولایت مطلقه فقیه، مصلحت، قلمرو حکم حکومتی، فقه

امامیه.

فهرست مطالب

عنوان.....	صفحه.....
مقدمه	۱.....
۱. تعریف و تبیین موضوع.....	۱.....
۲. سؤال‌های تحقیق.....	۱.....
سؤال اصلی.....	۱.....
سؤال‌های فرعی.....	۲.....
۳. اهمیت تحقیق.....	۲.....
۴. اهداف تحقیق.....	۲.....
۵. پیشینه موضوع تحقیق.....	۳.....
۶. فرضیه تحقیق.....	۳.....
۷. روش تحقیق.....	۴.....

فصل اول: چیستی، ضرورت و مبانی مشروعیت حکم حکومتی در فقه

شیعه	۵.....
۱-۱. چیستی حکم حکومتی.....	۶.....
۱-۱-۱. تعاریف فقها از حکم حکومتی.....	۶.....
حکم در لغت.....	۶.....
حکم در اصطلاح.....	۷.....
معانی حکومت.....	۷.....
۱-۱-۱-۱. تعریف صاحب جواهر (ره).....	۸.....
توضیح تعریف:.....	۸.....
بررسی.....	۸.....

- ۱-۱-۱-۲. تعریف علامه طباطبایی..... ۹
- ۱۰..... بررسی
- ۱-۱-۱-۳. تعریف آیت الله مکارم شیرازی..... ۱۱
- ۱۱..... بررسی
- ۱-۱-۱-۴. تعریف پیشنهادی حکم حکومتی..... ۱۲
- ۱-۱-۲. ماهیت حکم حکومتی..... ۱۲
- ۱-۱-۲-۱. احکام حکومتی، احکامی اولیه هستند..... ۱۳
- ۱۳..... بررسی
- ۱-۱-۲-۲. احکام حکومتی، احکامی ثانویه هستند..... ۱۸
- ۱۹..... بررسی
- ۱-۱-۲-۳. نسبت میان احکام ثانویه و احکام حکومتی، عموم و خصوص من وجه است..... ۲۱
- ۲۱..... بررسی
- ۱-۱-۲-۴. احکام حکومتی، نه از سنخ احکام اولیه هستند و نه از سنخ احکام ثانویه (نظریه مختار)..... ۲۲
- ۱-۲. ضرورت حکم حکومتی..... ۲۷
- ۱-۲-۱. ضرورت احکام حکومتی از منظر فقهی..... ۲۷
- ۱-۲-۲. ضرورت احکام حکومتی از منظر سیاسی..... ۲۹
- ۱-۳. مبانی مشروعیت حکم حکومتی..... ۳۴
- ۱-۳-۱. کتاب..... ۳۵
- ۱-۳-۲. سنت..... ۳۸
- ۱-۳-۲-۱. دسته اول روایات..... ۳۸
- ۱-۳-۲-۲. دسته دوم روایات..... ۳۹
- ۱-۳-۲-۳. دسته سوم روایات..... ۴۲
- ۱-۳-۳. عقل..... ۴۷

فصل دوم: ویژگی‌ها و ضوابط صدور حکم حکومتی در فقه شیعه..... ۴۹

۲-۱. ویژگی‌های حکم حکومتی..... ۵۰

۲-۱-۱. صدور از حاکم..... ۵۰

۲-۱-۲. هماهنگی با شرایط عینی..... ۵۰

۲-۱-۳. ابتنا بر مصلحت..... ۵۱

۲-۱-۴. تغییر..... ۵۱

۲-۱-۵. تعیین در حوزه‌ی امور اجتماعی..... ۵۲

۲-۱-۶. انتساب به شرع..... ۵۲

۲-۱-۷. حرمت شرعی مخالفت..... ۵۵

۲-۱-۸. حاکمیت بر دیگر احکام..... ۶۰

۲-۲. ضوابط صدور حکم حکومتی..... ۶۱

۲-۲-۱. نفی ضرر..... ۶۱

۲-۲-۲. جلوگیری از اختلال..... ۶۱

۲-۲-۳. نفی مفسده..... ۶۱

۲-۲-۴. نفی عسرو حرج..... ۶۲

۲-۲-۵. رعایت مصلحت..... ۶۲

۲-۲-۵-۱. تعریف مصلحت..... ۶۲

۲-۲-۵-۲. اقسام مصلحت..... ۶۳

۲-۲-۵-۳. متعلق مصلحت..... ۶۵

۲-۳. عوامل دخیل در صدور حکم حکومتی..... ۶۶

۲-۳-۱. رجوع به اهل خبره و کارشناسان..... ۶۶

۲-۳-۲. مشورت..... ۶۷

فصل سوم: گستره حکم حکومتی در فقه شیعه..... ۶۸

۳-۱. گستره زمانی..... ۶۹

۳-۲. گستره مکانی..... ۷۰

۷۰	..... گستره موضوعی..... ۳-۳
۷۱	..... تضییق مطلق..... ۱-۳-۳
۷۳	..... تضییق نسبی..... ۲-۳-۳
۷۳	..... توسعه نسبی..... ۳-۳-۳
۷۸	..... اطلاق..... ۴-۳-۳
۷۹	..... ادله دیدگاه چهارم..... ۱-۴-۳-۳
۸۲	..... تطابق اعتبار حکم حکومتی در قانون اساسی با دیدگاه چهارم..... ۲-۴-۳-۳
۸۹	..... تعارض اصل حاکمیت قانون با دیدگاه چهارم..... ۳-۴-۳-۳

نتیجه گیری..... ۹۸

فهرست منابع..... ۹۹

۹۹	..... ا) منابع عربی.....
۱۰۱	..... ب) منابع فارسی.....
۱۰۵	..... ج) مقالات.....

مقدمه

۱. تعریف و تبیین موضوع

حکومت یکی از اساسی ترین نیاز های جوامع بشری است که ضرورت آن بر کسی پوشیده نیست. در کنار اجماع موجود در مورد ضرورت اصل حکومت، اختلاف نظرهای جدی در کم و کیف آن وجود دارد؛ با این حال دغدغه اصلی تمام نظریه پردازان این حوزه، اجرای عدالت و جلوگیری از استبداد و خود کامگی است. حاکم اسلامی طبق موازین شرع مقدس اسلام از اختیارات وسیعی برای رسیدن به اهداف فوق بر خوردار است که مبنای آن در اصطلاح فقهی «حکم حکومتی» می باشد. اختیار صدور حکم حکومتی از سوی رهبر، یکی از نتایج پذیرش اصل ولایت فقیه است. ولی فقیه بر اساس این اختیار که از ناحیه شرع مقدس به او تفویض شده است، هنگام ضرورت و مصلحت، حکم حکومتی مقتضی صادر می کند. این موضوع مهم در میان عناوین فقهی منابع شیعی گنجانده نشده است. از این رو لازم است به طور مجزا و مبسوط مورد بررسی و تحقیق قرار گیرد تا ابعاد آن به دقت تبیین گردد. مهمترین مقوله در این باب با توجه به اختلاف نظرات فقهاء در ارائه تعریفی دقیق از حکم حکومتی و همچنین اختلافات جدی در تعیین گستره شمول حکم حکومتی، بررسی مفهوم حکم حکومتی و گستره شمول آن در فقه امامیه است.

۲. سؤال های تحقیق

سؤال اصلی

مفهوم حکم حکومتی چیست و گستره و قلمرو آن در فقه شیعه شامل چه مواردی

می شود؟

سؤال‌های فرعی

۱. مفهوم و ضرورت و مبانی مشروعیت حکم حکومتی در فقه شیعه چیست؟
۲. ویژگی‌ها و ضوابط صدور حکم حکومتی در فقه شیعه کدام است؟
۳. آیا حکم حکومتی در قانون اساسی مطرح شده است و اعتباری قانونی دارد؟

۳. اهمیت تحقیق

اسلام به عنوان آیینی جامع و جاودانه، علاوه بر تأمین نیازهای فردی، احتیاجات مردم و جامعه را در حوزه امور عمومی و حکومتی جوابگوست. این آیین آسمانی برای برآوردن این نیازها، از منبع علم و حکمت بی پایان الهی الهام گرفته و علاوه بر جعل دستوراتی تحت عنوان احکام اولی، برای رفع نیازهای گوناگون انسان به قانون در حالات و شرایط مختلف، متمم‌هایی را نیز در نظر گرفته است. به هنگام تحیر و تردید، احکام ظاهری وضع کرده است تا انسان در هیچ زمانی در بلا تکلیفی به سر نبرد؛ چنان که در مواقعی که از انجام احکام اولی ناتوان است، احکام ثانوی را مقرر داشته و سرانجام برای بازکردن گره‌ها و معضلات سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی که در اثر پیشرفت صنعت و پیچیده‌تر شدن روابط انسانی به وجود می‌آید احکام حکومتی را تشریح کرده است تا با قوه محرکه اجتهاد سیستم قانونگذاری اسلام را در هر لحظه همگام با نیازهای برخاسته از تحولات جهان به پیش ببرد. بنابراین حکم حکومتی در فقه شیعه امری مسلم و خدشه‌ناپذیر است اما احکام حکومتی به عنوان بحثی مستقل در کتب فقهی شیعه بررسی نشده است، از این رو پرداختن به این موضوع به عنوان بحثی مستقل از اهمیت زیادی برخوردار است.

۴. اهداف تحقیق

۱. تدوین متن جامع مربوط به موضوع جهت مراجع علمی - پژوهشی دانشجویان؛
۲. گره‌گشایی از یک مسأله فکری مبتلا به جامعه حقوقی و سیاسی کشور.

۵. پیشینه موضوع تحقیق

تا کنون مقالات و پایان نامه هایی شبیه به این عنوان نوشته شده است که این پایان نامه ها و مقالات ناظر به بحث های ذیل است:

۱. جایگاه احکام حکومتی در دولت جمهوری اسلامی ایران، پایان نامه سعید کریمی؛
  ۲. بررسی تطبیقی مصالح مرسله و مصالح حکومتی، پایان نامه، شهرام شادروان؛
  ۳. احکام حکومتی و مصلحت، کتاب، سیف الله صرامی؛
  ۴. احکام حکومتی چرایی، چیستی، چگونگی، کتاب، اسماعیل پرور؛
  ۵. احکام حکومتی، کتاب، نعمت الله یوسفیان؛
  ۶. احکام حکومتی از دیدگاه امام خمینی، مقاله، حسین نمازی فر؛
  ۷. حکم حکومتی در قانون اساسی و جایگاه آن در حقوق اساسی، مقاله، محسن ملک افضلی اردکانی؛
  ۸. حاکمیت قانون و احکام حکومتی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، مقاله، فرامرز عطریان، مسعود راعی؛
- تا به حال هیچ پایان نامه ای با عنوان مفهوم حکم حکومتی و گستره شمول آن در فقه شیعه نگاشته نشده است.

هیچ یک از پایان نامه ها، کتب و مقالاتی که ذکر شد جامع تمام بحث هایی که در این پایان نامه مطرح شده نیستند، بلکه هر کدام از آنها به قسمتی از بحث های مطرح شده در این پایان نامه پرداخته اند و از جامعیت کافی برخوردار نیستند.

۶. فرضیه تحقیق

مفهوم حکم حکومتی عبارت است از احکام جزئی ولی فقیه که در امور اجرایی برای برون رفت از بن بست و معضل کشور و با لحاظ مصلحت صادر می شود.

گستره حکم حکومتی تمام امور کشور در حوزه های اجرایی، قضایی و تقنینی با صبغه سیاسی، فرهنگی، اجتماعی و... است.

۷. روش تحقیق

روش تحقیق تحلیلی - توصیفی است و روش گردآوری مطالب، کتابخانه‌ای و به صورت استفاده از نرم افزارهای علوم اسلامی است.

فصل اول:

چیستی، ضرورت و مبانی مشروعیت حکم حکومتی در فقه شیعه

۱-۱. چیستی حکم حکومتی

اسلام به عنوان آیینی جامع و جاودانه، علاوه بر وضع احکام اولی و ثانوی، احکام حکومتی را تشریح کرده است تا بتوان در مسائل مختلف سیاسی، اقتصادی، فرهنگی و.... معضلات پیش رو را حل کرد.

در این قسمت سعی شده است ابتدا تعاریف مختلفی که در آثار و نوشته‌های فقها و علما ذکر شده، مطرح گردد تا زمینه‌ی مناسب برای ارائه‌ی تعریف پیشنهادی فراهم آید و در ادامه به توضیح ماهیت احکام حکومتی و اینکه از سنخ احکام اولیه است یا ثانویه و یا غیر آن دو، پرداخته می‌شود.

۱-۱-۱. تعاریف فقها از حکم حکومتی

برای روشن‌تر شدن تعریف حکم حکومتی، ابتدا به ذکر معانی لغوی حکم و حکومت که از تجزیه‌ی حکم حکومتی به دست می‌آید پرداخته می‌شود. سپس معانی اصطلاحی آنها آورده می‌شود و آنگاه تعاریف فقها از احکام حکومتی بیان می‌شود.

حکم در لغت

حکم در لغت به معانی زیر آمده است:

۱. منع از فساد، مثلاً می‌گویند: «حکم فلاناً؛ یعنی فلانی را از فساد باز داشت».
  ۲. قضاوت و فیصله دادن به دعوا و نزاع؛ لذا به قاضی، حاکم هم می‌گویند.
- به‌طور کلی قطعیت در هر امری را، چه در فصل خصومت و چه در غیر آن، حکم می‌نامند.

سلطه، حاکمیت، ولایت و سیطره را حکم می‌نامند.^۱

---

۱. فواد افرام بستانی، فرهنگ ابجدی، چاپ دوم، (تهران: انتشارات اسلامی، ۱۳۷۵)، ص ۳۳۹.

ممکن است تمام این معانی دارای یک قدر مشترک باشد و آن قطعیت و جزمیت و فیصله‌دادن به امور است.

حکم در اصطلاح

در اصطلاح فقهی، حکم در معانی زیر است:

- دستور مقنن اسلام درباره‌ی افعال مکلفان، خواه الزامی باشد (حرمت و وجوب) خواه نباشد (استحباب، کراهت و اباحه). در این اصطلاح حکم در مقابل «وضع» بکار می‌رود.
- در اصطلاحی عام‌تر حکم عبارت است از قانون شرعی، شامل احکام تکلیفی و وضعی.

رأی قاضی را نیز حکم می‌خوانند. در این صورت حکم در مقابل فتوا آورده می‌شود. حکم حاکم هم در همین معنا قابل گنجاندن است؛ زیرا علت اطلاق حکم بر رأی قاضی این است که دعوا را فیصله می‌دهد و با قطعیت برخورد می‌نماید که این ملاک در حکم حاکم هم هست.

- آنچه از مقررات شرعی که متضمن مصلحت اکید مردم است و اراده‌ی فرد بر خلاف آنها نافذ نیست، حکم نامیده می‌شود که در این صورت در مقابل «حق» بکار می‌رود و دارای سه اثر حق یعنی قابلیت اسقاط، نقل و انتقال نیست.^۱
در تعریف و ترسیم احکام حکومتی معنای سوم از اصطلاحات فوق- با توجه به ملاک عام آن- مدنظر است.

معانی حکومت

حکومت در فقه به دو اصطلاح بکار رفته است: ۱- دادرسی و قضاوت، ۲- فرمان‌دادن و فرمانروایی کردن.^۲

در اصطلاح حقوق اساسی و علوم سیاسی نیز گاهی از آن، این چنین یاد می‌شود: «حکومت سازمانی است دارای تشکیلات و نهادهای سیاسی مانند قوه‌ی مقننه، قوه قضاییه و

---

۱. محمدجعفر جعفری لنگرودی، ترمینولوژی حقوق، (تهران: گنج دانش، بی‌تا)، ص ۲۴۲.

۲. همان.

قوه اجراییه. حکومت به این معنا از عمده‌ترین عناصر و عوامل تشکیل دولت است و دولت به وسیله‌ی این نهادها تجلی پیدا می‌کند و اعمال حاکمیت خود را به منصفی ظهور می‌رساند.^۱ بعد از بیان معانی لغوی و اصطلاحی حکم و حکومت، تعاریف فقها از حکم حکومتی ذکر می‌شود.

۱-۱-۱-۱. تعریف صاحب جواهر (ره)

مرحوم صاحب جواهر (ره) در مقام بیان فرق بین فتوا و حکم چنین می‌گوید: «و اما الحکم فهو انشاء انفاذ من الحاکم لا منه تعالی لحکم شرعی او وضعی موضوعهما فی شیئی مخصوص؛^۲ حکم، عبارت است از دستور اجرای یک حکم تکلیفی یا وضعی که موضوع آن دو در یک امر مخصوص و مشخصی باشد که از سوی حاکم صادر می‌شود نه از سوی خداوند».

توضیح تعریف:

- حکم تکلیفی؛ مانند اینکه حاکم به وجوب اجرای حدود و یا وجوب نماز جمعه و یا حرمت ارتباط با دشمنان اسلام حکم بدهد و حکم وضعی؛ مانند اینکه به بطلان معامله با بعضی از کفار حکم کند.

- در این تعریف حکم حاکم به موارد اجرایی اختصاص یافته است.

- حکم شرعی (اعم از تکلیفی و وضعی) متعلق حکم حاکم است؛ زیرا حکم حاکم چیزی جز اجرای احکام شرعی نیست.

بررسی

این تعریف حکم، حاکم را منحصر به اجرای احکام شرعی کرده است. بنابراین شامل قوانین و دستورهایی که حاکم یا هیأت حاکمه برای اداره و پیشرفت جامعه در زمینه‌های مختلف صادر می‌کند اما در شریعت به صورت خاص بیان نشده است، نمی‌شود.

توضیح اینکه گرچه می‌توان گفت همه‌ی رفتارهای حکومتی به نحوی برگرفته از

۱. عباسعلی عمید زنجانی، فقه سیاسی، چاپ ششم، (تهران: امیرکبیر، ۱۳۹۱)، ج ۱، ص ۹۴.

۲. محمدحسن نجفی، جواهرالکلام، تصحیح: محمود، قوچانی، چاپ هفتم، (بیروت: دار احیاء التراث العربی، ۱۹۸۱م)، ج ۴۰،

دستورها و تعالیم اسلام است، ولی این معنا غیر از این است که بگوییم در هر واقعه‌ای، حاکم، ابتدائاً، اجتهاد حکم کلی الهی می‌کند، سپس آن را به اجرا می‌گذارد. بسیاری از تصمیمات سیاسی، اجتماعی و اقتصادی حکومت، هرچند به پسوند اسلامی مزین باشد، براساس نظریات کارشناسی قرار دارد و تنها چیزی که از شارع - با تمام اهمیت خود - دارد، دستورها و اهداف کلی همچون گسترش عدالت اجتماعی، حفظ عزت مسلمانان در مقابل کفار و... می‌باشد.

این تعالیم و اهداف کلی برای حاکم یا هیأت حاکمه، حکم فعلی خاصی را که احیاناً به گونه یک قضیه‌ی حقیقه شکل گرفته باشد و تنها در انتظار تحقق موضوع، اجرای خود را بطلبد، به دنبال نمی‌آورد، بلکه این حاکم است که با تشخیص شرایط و مقتضیات و البته نصب العین قرارداد آن تعالیم و اهداف، قوانین و مقرراتی را وضع می‌کند.

از اینجاست که ضرورت گنجاندن عنصر «مصلحت» در تعریف احکام حکومتی خود را نشان می‌دهد.^۱

۱-۱-۱-۲. تعریف علامه طباطبایی

علامه طباطبایی (ره)، پس از تقسیم احکام اسلامی به دو قسم ثابت و متغیر، به تشریح احکام حکومتی می‌پردازد که از مجموع سخنان ایشان می‌توان تعریف زیر را برای احکام حکومتی به دست آورد: «احکام حکومتی تصمیماتی هستند که ولی امر در سایه‌ی قوانین شریعت و رعایت موافقت آن‌ها به حسب مصلحت وقت اتخاذ می‌کند و طبق آن‌ها مقرراتی وضع نموده به موقع اجرا درمی‌آورد. در ادامه فرموده: مقررات نامبرده لازم‌الاجرا و مانند شریعت دارای اعتبار می‌باشد. با این تفاوت که قوانین آسمانی ثابت و غیرقابل تغییر است. مقررات وضعی قابل تغییر و در ثبات و بقا، تابع مصلحتی می‌باشند که آن‌ها را به وجود آورده است، و چون زندگی جامعه‌ی انسانی در تحول و رو به تکامل است، طبعاً این مقررات تدریجاً تبدیل پیدا کرده جای خود را به بهتر از خود خواهند داد».^۲

بسیاری از صاحب‌نظران، در تعریفی که از احکام حکومتی ارائه داده‌اند، شبیه این راه را

---

۱. سیف‌الله صرامی، احکام حکومتی و مصلحت، چاپ اول، (تهران: مرکز تحقیقات استراتژیک مجمع تشخیص مصلحت نظام، ۱۳۸۰)، ص ۴۲-۴۳.

۲. محمدحسین، طباطبایی، بررسی‌های اسلامی، چاپ اول، (قم: دفتر تبلیغات اسلامی، ۱۳۸۷)، ج ۱، ص ۱۷۸.

برگزیده‌اند. آنان در حقیقت، از احکام حکومتی به عنوان ابزاری برای ربط «متغیر» به «ثابت» بهره گرفته‌اند. توضیح اینکه وقتی در مقابل این سؤال قرار گرفته‌اند که چگونه احکام اسلامی که قرن‌ها پیش از این در شرایط و اوضاع و احوال شبه‌جزیره‌ی عربستان تولد یافته است، می‌تواند در این زمان با پیشرفت‌های غیرقابل پیش‌بینی علم و تکنولوژی و دگرگونی‌های عمیق در نحوه‌ی زندگی و پیدایش هزاران موضوع جدید، قابل اجرا باشد؟ درصدد جواب برآمده، گفته‌اند قوانین اسلامی بر دو نوع است:

یکی قوانین ثابت که مناسب و مقتضای فطرت انسانی است و همچون فطرت انسان، ثابت است و در همه‌ی زمان‌ها یکسان، و دیگری قوانین متغیر که در حقیقت زاده‌ی همان اختیارات حکومتی است و در سایه‌ی قوانین ثابت و با توجه به آن‌ها در هر زمان، مناسب با نیازهای آن زمان و عنصر مصلحت، وضع می‌گردد. بنابراین اینکه گفته می‌شود قوانین اسلام، قوانین آسمانی است به این معنا نیست که بیگانه از شرایط و محیط زندگی وضع شده باشد، بلکه براساس احتیاجات و مقتضیات و به تناسب مصالح و مفسد تنظیم شده است.^۱

بررسی

- این تعریف چون از سویی اجرایی بودن احکام حکومتی را مطرح کرده و از سوی دیگر اختیار وضع قوانین و مقررات را به «ولی امر» یا «حکومت اسلامی» داده است، می‌تواند با اصلاحاتی که به آن اشاره می‌شود، مورد قبول قرار گیرد.

- نکته مهم در این تعریف آن است که احکام حکومتی را مقید به احکامی که صرفاً جنبه‌ی اجرایی احکام ثابت است، نمی‌گرداند، بلکه محدودیت آن را فقط در موافقت آن احکام با احکام ثابت در نظر می‌گیرد.

به نظر می‌رسد شایسته باشد تعبیر «مصلحت وقت» به «مصلحت جامعه» تبدیل گردد.

- اگر گفته شود نویسنده در مقام تبیین هر حکمی است که از جانب حاکم اسلامی صادر می‌گردد؛ در این صورت می‌توان اشکال کرد که احکام جزئی مانند عزل و نصب‌ها و فرمان‌ها و یا حکم به ثبوت هلال ماه از تعریف بیرون مانده است اما با توجه به اینکه گفته

---

۱. مرتضی مطهری، مجموعه آثار، چاپ پنجم، (تهران: صدرا، ۱۳۷۵)، ج ۲۱، ص ۳۱۲.

شد کلام نویسنده در ذیل ربط «متغیر» به «ثابت» آمده؛ لذا مقسم و محور بحث را مقررات و قوانین قرار داده است، ممکن است گفته شود اساساً در مقام بیان همه‌ی اقسام حکم حکومتی نبوده‌اند، بلکه صرفاً قسمتی از آن را که به شکل مقررات و قوانین ظاهر می‌گردد، مورد بحث و تعریف قرار داده‌اند.^۱

۱-۱-۱-۳. تعریف آیت‌الله مکارم شیرازی

احکام ولایی و حکومتی، احکام اجرایی جزئی، در مسیر اجرای احکام کلی الهی است. مراد از جزئی نیز، جزئی اضافی است نه حقیقی؛ بر این اساس، احکامی مثل مقررات عبور و مرور چند کلی است، لکن چون مقدمه حفظ دماء و نفوس و نظام انسان هاست، نسبت به ذی المقدمه خود جزئی به حساب می‌آید.^۲

و در جایی دیگر بیان کرده است:

احکام ولایی - و حکومتی - احکام اجرایی و تنفیذی هستند؛ زیرا این احکام به اقتضای مسئله ولایت است و بازگشت این احکام، همیشه به تشخیص صغریات و موضوعات و تطبیق احکام شرع بر آنها و تطبیق آنها بر احکام شرع می‌باشد.^۳

بررسی

طبق این دیدگاه صدور حکم حکومتی از سوی حاکم اسلامی، حرکتی است که در راستای اجرای احکام کلی دین و به منظور مقدمه چینی و زمینه سازی تحقق این احکام صورت می‌گیرد. بنابراین حکومت فقط مجری احکام است و باید زمینه های تحقق احکام فقهی را فراهم آورد و بیش از این وظیفه و اختیاری برای آن متصور نیست، در صورتی که نباید ولی فقیه را فقط مبلغ و مجری احکام فقه دانست و شأن والای امامت و رهبری زنده و مستمر او نادیده گرفته شود و دامنه‌ی اختیارات او را محدود کرد.^۴

۱. سیف الله صرامی، پیشین، ص ۴۴.

۲. ناصر مکارم شیرازی، بحوث فقهیه هامه، چاپ اول، (قم: مدرسه امام علی ابن ابیطالب علیه السلام، ۱۴۲۲ق)، ص ۵۰۰.

۳. همان، انوار الفقاهه، چاپ دوم، (قم: مدرسه امام علی ابن ابیطالب علیه السلام، ۱۴۱۳ق)، ج ۱، ص ۵۵۱.

۴. اسماعیل پرور، احکام حکومتی (چرایی، چیستی، چگونگی)، چاپ اول، (قم: کتاب فردا، ۱۳۹۱)، ص ۱۵۰.